

Mlinovi na potoku Komarnici

Pisati danas o potoku Komarnici i mlinovima¹ na njemu, ne bi imalo ni smisla ni svrhe kad on u prošlosti ne bi bio vrlo značajan gospodarski i politički činilac po kojemu su i staro naselje Camarcha², Kamarča, Komarnica, nekadašnje sjedište plemenske župe, danas Novigrad Podravski, i cijeli arhiđakonat komarnički, dobili svoje ime. Stara Komarnica, po do sada poznatim izvorima, spominje se u jednoj listini prvi put 1201. godine, gdje nailazimo na posjed i ime plemića Tolimira. Od tada se često u starim listinama spominju komarnički plemići: »viri nobiles de genere Camarcha«.

»Potok³ Komarnica istječe iz šume Rajčevica iz više jaraka i jarčića povrh Gornjih Mosti s ove strane sela Velika. A najveći njen izvor dolazi iz šume jarkom u Srednje Mosti, nazvan je Mlinička; kad posljednji presahe, tada prestaju svi komarnički mlinovi raditi. No imade i drugih pritoka: dva iz Poljančana, 2 iz Sredica, 1 iz šume Šanac, 1 iz šume Blatnjak Dobričinka, 1 iz šume Breza, 2 iz šume Babin Potok, 1 glavni iz Vrela i Radinog Dola, nadalje su pritoci Stiperov, Zdelički, Globoki, Cvetkov, Popov, Berečanek i Mokri Jarak, s lijeve pak strane dolazi iz svih brda i polja sela Javorovac iz šume Vučićkov Jarak, Dijakov Jarak, Hrastovo Brdo, Prkos, Ciganski Jarak i Milanovac i iz svih brdina tamošnjih šuma i vinograda. Nije čudo da ta voda u kišovito vrijeme pravi veliku štetu poljima, napose mlinovima, a kad bude prolom oblaka, onda u selu ruši slabije kuće i zgrade, kako je to bilo g. 1861, 1906. i 1926. u dva navrata: 13. VII i 8. VIII, kad su mnogo stradale mlinске zgrade, a neki mlinovi bili sasvim razoreni. Djelovanje ovih potočnih mlinova znatno je reducirano, otkako je u selu sagrađen veliki paromlin, pa parni i vodeni mlin Franje Kovača i jedan motorni mlin Franje Kožara. Svi potočni mlinovi bili su u staro doba ketuški, jer su suvlasnici njihovi jedan drugoga zvali »ketuš«. U mlinovima su radili izučeni mlinari iz »resa« (dijela). Nakon razvojačenja Vojne Krajine pomalo je nestajalo ketuških mlinova, jer su djelbenici, kako su se zadruge uvelike raspadale, prodavali mlinove stranim mlinarima. – Bilo je mlinova i s više od 4 ketuša. Tako je mlin Puškarićev, sada Antuna Kovača, na Komarnici imao 9 ketuša. – Mlinovi na Dravi bili su također ketuški; nijesu imali svoje stalno mjesto, već bi se postavljali na mjesta na kojima je voda imala najbolji pogon«.

Po kazivanju mlinara Stefana Vedriša (Matura) i Martina Stazića, kbr. 429 iz Novigrada, g. 1932.

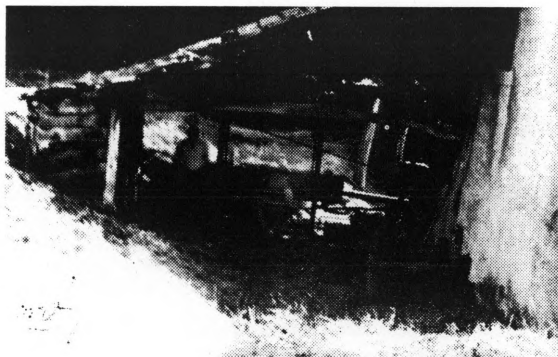
Najstariji poznati dokument⁴ koji govori o mlinovima na Komarnici, datiran je 1268. godinom. U njemu se govori kako komarnički župan Ilija, kao vlasnik dijela potoka Komarnice, prodaje dva mlina Zadurovim sinovima Lampertu i Oliveriju. Budući da mlinove kupuju plemićka djeca, sigurno su imali veliko ekonomsko značenje za njihov posjed, a uostalom isprave se i nisu pisale za bilo kakve sitne stvari ili nevažne poslove.

U povijesnom razvoju obrta mlinarski zanat se javlja kao jedan od najstarijih zanata. Naprave za mljevenje žita susrećemo vrlo rano, već u neolitu, a mlinove, s pogonom na vodu ili vodenice⁵, prema nekim izvorima, prvi su u Evropi poznavali Rimljani⁶. Oni su te naprave, na vodeni pogon, upoznali u Maloj Aziji, prihvatili izum i prenijeli ga u Evropu. U naše krajeve izum dolazi rimskim osvajanjem Panonije u 1. stoljeću n. e.

Slaveni, odnosno Hrvati, doselivši se u ove krajeve početkom 7. stoljeća⁷, već su zatekli vodenice na našim potocima. Kao vrlo vrijedne naprave, preuzeli su ih i iskoristili za brzi gospodarski razvoj svojih naselja i krajeva.

Mlinar Stjepan Maltarić u dvorištu svoje vodenice

Maltarićev mlin – pilana

O gradnji vodenica i tehnologiji građenja u srednjem vijeku znamo vrlo malo. Ipak, po nekim podacima doznajemo da su vodenice na manjim potocima građene na obali, uz vodu, a voda se posebnim kanalom dovodila na pogonski drveni kotač⁸, dok su na većim rijekama, kao što je rijeka Drava, građeni na kompovima.⁹ Osnovni preduvjet za gradnju vodenice na potoku bila je količina vode i njezina protočna moć. Osim toga, trebalo je posjedovati veću površinu zemljišta, na potoku i oko potoka, jer je posebnim odvodnim kanalom, sa pogonskog drvenog kotača, najkraćim mogućim putem trebalo vodu vratiti u korito potoka. Također je bilo potrebno izgraditi i kontinuirano održavati branu, »splave«¹⁰, koja je zadržavala vodu na određenom nivou. Tako sačuvanu vodu, mlinar je puštao na pogonsko kolo kad je mlin radio. Većina vodenica na Komarnici posjedovale su drveno pogonsko kolo, a samo jedna vodenica u donjem toku Komarnice imala je pogonsku turbinu na koju se dovodila voda određenim padom, preko posebno ugrađenih cijevi. Vodenice su u pravilu građene izvan naselja, ali ih je bilo i u selu Novigradu, jer potok Komarnica protječe središtem sela.

Uz vodenice su postojale i pilane, koje su također radile na vodu. Nakon II svjetskog rada još su radile svega dvije pilane: pilana kod Maltarićeve vodenice, u ulici Brežanec i druga u Vulićevom¹¹ mlinu, u Gajevoj ulici.

Mlinarski zanat je nekada bio vrlo cijenjen, jer je od njega zavisila mogućnost većeg i boljeg iskorištavanja žitarica, koje su pak bile nazamjenjiv artikl u ishrani stanovništva, posebno najsiromašnijih klasa i staleža. Vlasnici mlinova, kao što se vidi iz spomenute isprave, bili su župani, kasnije grofovi, odnosno pripadnici viših staleža ili plemstva, dok su kmetovi pretežno mljeli žitarice najčešće kod kuće, na ručni pogon, jer nisu bili u mogućnosti odvajati ujam¹², vujem, koji se uzimao kao naknada za meljavu.

»Mlinova¹³ je na Komarnici bilo 14. Imena vlasnika njihovih od najstarijih vremena do danas jesu, od gornjeg toka prema donjem toku:

1. Zadruga Ružman i zadruga Pintarić iz Donjih Mosti, danas razrušen i više ne postoji; zvan Ružmanov mlin;

2. Zadruga Crnjak i Prelec iz D. Mosti, Mato Bošnjak, Bolto Restek, sada Josip Nemet; zvan 'Crnjakov meljin', nalazi se između sela D. Mosti i Javorovca;

3. 'Piškornjašev meljin', Ivan Petričić iz D. Mosti, Imbro Kovač, sin ovoga Jančić (Ivan) Kovač; na početku Javorovca Ivan Piškornjaš;

4. Jakov Fašenk i zadruga Strelec iz Nov., zadruga Halapa iz Javorovca i Ivan Petričić iz D. Mosti, Jakob Levar zvan 'Fašenkov';

5. Zadruga Tot iz Javorovca, Janko i Marija Šiandri i Janko Mohr, Mijo i Kata Mehkek iz Nov.; zvan Ištakov; mlin ovaj i pod 4. leže na potoku Vrelo Radinac koji se izliva u Komarnicu, – u selu Javorovcu;

6. Zadruga Legradi iz Đurđevca, Andro Rozmarić, Roza Sivec s djecom: zvan Jelenička po mlinarici Jeli; na kraju Javorovca;

7. Zadruga Srdić iz Srdinaca, Sabolić iz Nov., Jakopović iz Javorovca; Rudolf Goldschmidt, trgovac iz Nov., Mijo Horvat, Mato Vedriš (Magda); zvan 'Srdićev', između Jav., i Nov.;

8. Zadruga Vedriš (Grgok) i Konjačić iz Nov. i Jaušić iz Jav., Florijan Rogović, Stjepan Hirjanić, Viktor Paligač i Andro i Tomo Jaušić, suvlasnici; zvan 'Grgokov', između Jav. i Nov.;

Maltarićev mlin – zgrada

9. Zadruga Puškarić i Marković iz Nov. i Jovičić iz Srdinaca, a Trnski iz Nov., Restek, Peroš, Antun Kovač; zvan 'Puškarićev', vis á vis odvoja na Prkos s ceste iz Nov. u Javorovac;

10. Zadruga Crkvenac iz Nov. i Korlin iz Đurđevca, Pavao i Jela Pavetić i Ivan Korlin, sada Štefo i Manda Vedriš (Matura) iz Nov., zvan po starinski 'Sokačev meljin';

11. Zadruga Vedriš (Matura) iz Nov. i Škurđija iz Đurđevca, Josip Kovač, Janko i Marija Šiandri, Đuro Podunajec, Franjo Kuzman, sada Florijan i Kata Maltarić; zvan 'Maturin';

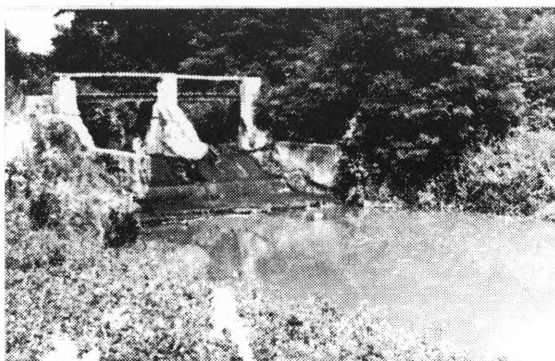
Maltarićev mlin – ostaci srušene brane

12. Kosta Avirović, trgovac iz Virja, Januš Nemeth, Alojz Sebastijan (nazvan 'Debeleć'), Ivan Pavetić; zvan po starom 'Kostin', leži usred Nov.;

13. Građen u novije doba, Đuro Molnar, Mato Restek, Ljudevit Molnar, Ignac i Rudolf Goldschmidt, Franjo Kovač; građen 1887, mlin bio snabdjeven s 4 para kamena i 1 valjkom za izrađivanje finoga brašna; sagrađio ga Đuro Molnar; taj mlin je 14. VIII 1906. poplava odnijela; današnji mlin sagrađio Ljudevit Molnar g. 1908, sagrađen na turbinu, osim toga diesel motor za izradbu svakovrsnog brašna;

14. Zadruga Fašenk iz Nov., poplavom uništen otprilike prije 60 godina, na istom mjestu sada gospodarske zgrade. – Mlinovi pod 1, do 11, stari su tako, da im se postavke ni pred 100 godina starci nisu sjećali, a nema ni potočnog korita ili traga na nj, koje bi igda mimo ovih mlinova vodilo.«

Prvi udar vodenicama, nakon završetka I svjetskoj rata, zadaje izgradnja modernog parnog Etingerovog¹⁴ mlina i motornog Kožarovog mlina. Vodenice su taj udar preživjele zahvaljujući jeftinoći meljave, a također

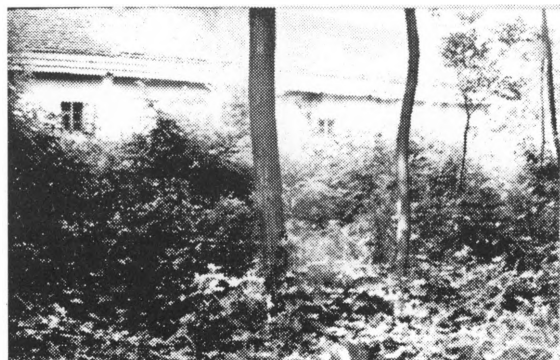
Pavetićeve mlin – ostaci srušene brane

i zbog toga što su pravile tzv. jednolično brašno, naročito pogodno za ishranu stoke i peradi.

Treba svakako spomenuti da su vodenice i neki vodeničari¹⁵ tokom NOB-a, zbog smještaja vodenica, većinom izvan naselja, a naravno i zbog pozitivnog stava vodeničara prema NOB-u, često bile prve partizanske baze, a vodeničari partizanski obavještajci i kuriri. Partizani su se snabdijevali brašnom iz Maltarićeve i Pavetićeve vodenice, naročito u 1943. godini, koja je u nas bila prelomna godina rata.

Nakon 1945. godine i oslobođenjem zemlje, odnosno završetkom II svjetskog rata, vodenice su odigrale značajnu ulogu u obnovi zemlje. Ponovo su proradila stara kola: u Paligačevoj, Maltarićevoj, Pavetićevoj, Mardarovojoj i drugim vodenicama na Komarnici.

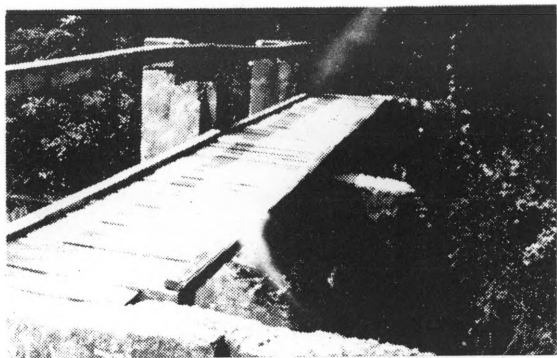
Po pričanju vodeničara Stjepana Maltarića, radilo se danju i noću. Njegova je vodenica mogla pokrenuti dva para kamena¹⁶, pilanu i kamen za mljevenje kaše. Pavetićeve vodenica mogla je pokrenuti čak četiri para kamena. Mljesto se u prosjeku 50–60 vreća dnevno, u Pavetićevoj vodenici i do 100 vreća, od 2000 do 5000 kg dnevno. Uglavnom se mljeo kukuruz, pšenica, ječam i zob, na flo¹⁷. Posla je bilo stalno, a često i previše. Vodeničar Stjepan Maltarić kaže:

Pavetićeve mlin – zgrada

»Nekada sam mislio da vodenice nikada neće propasti zbog jeftinog pogona na vodu, ali uvođenje struje u selo pedesetih godina nanosi smrtni udar vodenicama. Misleći da je električna energija bolje pogonsko sredstvo, i mi vodeničari uveli smo u svoje vodenice pogon na struju, ne sluteći da nam je to zapravo propast.«

Dakle, uvođenjem elektro-motornog pogona u mlinove, umjesto pogona na vodu, i dovođenja u selo za ono vrijeme jeftine električne energije, ukinulo je dobre i korisne stare vodenice. Javljuju se i nove naprave »čekićari¹⁸ koje masovno kupuju seljaci i ponovno melju kod kuće, trošeći dragocjenu električnu energiju. »U današnjoj energetskej situaciji, vodenice bi ponovno dobro došle«, kaže Stjepan Maltarić, »jer jedna vodenica

Mađarov mlin – brana

može zamijeniti današnjih 150 do 200 čekićara.« Ipak, treba reći i to da se promijenilo vrijeme i način života na selu. Danas seljaci jednom ili dva puta godišnje odlaze »v meljin«¹⁹ radi mljevenja kukuruza za žgance. Tako su vodenice za budućnost ostale samo etnografska rijetkost i muzejski objekti.

Kao posebnu rijetkost u Podravini, moram spomenuti staru Gergelyjevu vodenicu na potoku Koprivnici u Starigradu. Ona i danas radi, na veliko zadovoljstvo njezinih korisnika, kojih je još uvijek velik broj. Danas vodenice izumiru, što ne znači da sutrašnja, suvremena tehnologija neće vratiti život na naše potoke.

BILJEŠKE

1. Rječnik JAZU, Zagreb 1973. godine, vodenica f. mlin na vodeni pogon. U Miklošićevu Lex, vodenica, mola aquina. U Vitezovićevom rječniku; Divojka perući kod Drave upade u vodu . . . Drava ju k vodenicam zanese. U rječniku Vitezovićevu, hydromyla; vodenica, vodeni mlin. Uroš II osniva Gračanicu, 1322. godine, Mon. serb. 563. Priložih Materi Božjoj dar vodenicu.

2. B. Mader, Časti i dobru zavičaja, Zagreb 1937, str. 100.

3. Isto, str. 163–164, citat.

4. Codex diplomaticus, sv. V, str. 482.

5. Janez Bogataj, Mlinarji in žagarji v dolini zgornje Krke, Novo Mesto 1982, str. 14.

6. Isto, str. 15.

7. Opća enciklopedija, svezak 3, Hrvati.

8. Drveno kolo sa lopaticama na koje se dovodila voda, nalivni pogon. Bilo je mlinova i podlivnih, ali takav se pogon koristio na velikim rijekama gdje je snaga vode mnogo veća.

9. Kompovi, naziv za velike riječne drvene čamce. Obično su za mlin postavljana dva čamca koji su nosili pogonski dio mlina: kotač i prenosni mehanizam.

10. »Splave« se govorilo u Novigradu za branu izgrađenu kod svako mlina.

11. Vulić je sredinom pedesetih godina prodao mlin Romičevićima, koji ga posjeduju i danas, ali mlin ne radi. Taj je mlin jedini posjedovao pogon na turbinu.

12. Rječnik JAZU, Zagreb 1973. godine. Ujam, vujem, ujma, m. ono što mlinar vodeničar ujmi, uzme od žita koje samelje. Od jedne vreće, prosječne težine 50 kg, ujam je iznosio 5 kg ili 10 %.

13. B. Mader, Časti i dobru zavičaja, str. 163.

14. D. Feletar, Podravina, vidi o mlinovima u Novigradu Podravskom.

15. U NOB-u su sudjelovali vodeničari Stjepan Maltarić i braća Pavetić.

16. Svaka je vodenica posjedovala mlinsko kamenje. Gornji kamen, s rupom u sredini, kroz koju se puštalo žito, bio je pokretan, dok je donji bio stabilan. O visinskom razmaku između ta dva kamena ovisila je kvaliteta brašna. Kameni su se morali nakon određenog vremena klepati, kako bi dobili potrebnu oštrinu. Poslije klepanja mljena se samo za životinje, jer se u brašnu moglo naći i ostataka kamena.

17. Mljevenje na »flo« je naziv za jednolično brašno, odnosno takav način mljevenja žitarica kod kojeg se dobivala samo jedna vrsta brašna.

18. Čekićar je naziv za električni kućni mlin. Na rotoru posjeduje čelično nazubljenje slično čekićima, odakle mu i naziv.

19. »V meljin«, lči u mlin.